

Modal Marking in Middle Persian Language*

Ehsan Changizi¹

1. Introduction

The speaker's view or intention of expressing a sentence is called modality. In all languages, modality is represented in two ways: by adding a marker to a verb, which is called mood (such as indicative, subjunctive, imperative, and optative moods in Middle Persian), or by using lexical or syntactic means such as modal verbs, adverbs, nouns, and adjectives. In Middle Persian, both forms have been used, but modality has mostly been discussed in terms of mood. Mood, modal verbs, nouns, adjectives, and particles have been discussed in the grammar books of Middle Persian, but there are other linguistic forms representing modality, which have never been mentioned before. In this article, we are going to fill this gap.

2. Methodology

First, we introduce modality and how it is represented, then we review linguists' opinions on the classification of modality, the concept of modality in logic and literary studies, and discuss the

---

*Date received: 23/10/2020

Date accepted: 18/02/2021

1. Assistant Professor, Linguistics Department, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. Email: ehsan.changizi@atu.ac.ir

relation between modality and evidentiality. By presenting evidence from Zoroastrian Middle Persian texts, we introduce some modal concepts indicated by linguistic forms. Our goal is to answer the following questions: Is the representation of modality limited to those forms discussed in the literature? In addition to what has been discussed in the literature, what are the other ways of representing modality? In other words, in addition to mood and modal verbs, what are the other linguistic means of representing modality in Zoroastrian Middle Persian?

3. Discussion

Along with mood and modal verbs, there are other linguistic forms with modal functions in Zoroastrian Middle Persian. Each of those could indicate various modal concepts. A modal concept might also be represented by various linguistic forms. Therefore, to identify modality, we should consider the context of a sentence. There are many modal concepts, and there might be many common ways of representing them in Middle Persian.

In Middle Persian, the modal concept of conjecture has been represented by the verbal phrases *pad ēd dāštan* and *ēdōn sahēd / sahist kū*. In Zand-e Bahman Yasn, after Zoroaster learned from Ormazd about people, sheep, and trees and plants, he thought he had a dream:

zardušt pad ēd dāšt kū pad xwamn ī xwaš ... dīd, az xwamn nē winārd hēm.

Zoroaster thought that I saw it in a dream and did not wake up
(Rashed-Mohassel, 1991: 3, 52).

Another example of such usage in Bondahišn is as follows:

tū kē hē, kē man ēdōn sahēd kū-t harwisp xwārīh ud āsānīh padīš?

Who are you that I think all this comfort and peace is because of you? (Pakzad, 2005: 348).

Doubts have been represented by *mā agar*:

ardaxšēr ... hamē tarsīd kū mā agar-im gīrēd ud ō ardawān abēspārēd.

Ardashir was afraid (that) lest he catch me and hand me over to Ardawān (Farahvashi, 1999: 44, 45).

The modal concept of intention has been represented by *xwāh-/xwāst* and *pad ān menišn būdan*:

ardaxšēr pad ān menišn būd kū ō arman ud ādurpādkān šawēm ... be čiyōn stambagīh ud wināhkārīh ī haftānbuxt ašnūd, handēšīd nazdist kār ī pārs abāyēd wirāstan.

Ardeshir wanted to go to Armenia and Azerbaijan, but when he heard about the tyranny and the guilt of Haftānbuxt, he thought first I should take care of Persia (Farahvashi, 1999: 54-57).

In some contexts, some linguistic forms might lose their original meaning, and through grammaticalization, they become means of expressing modality. The original meaning of *wurrōyist* is ‘to believe’ and ‘to select’, but in the context of the following sentence, it has been used to express intention.

xwarišn ud mizag hazār ān and čand ān ī nūn ast bawēd. kē-š wurrōyēd xwarēd, kē-š nē wurrōyēd nē xwarēd.

The taste is a thousand times (better than) the current taste. Whoever wants to eat, eats and whoever doesn’t want, doesn’t eat (Williams, 1990/1: 182-183; 1990/2: 84).

Sahēd/Sahist has been used to express requests. Sometimes the gerund form has been used to represent the modal concept.

In the following passage, which is addressed by Ardāvīrāf to the clergies, *sahēd* is used to express a request.

agar-itān sahed, ēg-im akāmagōmand mang ma dahēd.

If you agree, do not give in to me against my will (please do not give me Mang against my will) (Gignoux, 2003: 45).

To warn or to draw attention, *niger-* has been used at the beginning of the sentence in the imperative mood.

niger kū rōz ud šab az nazdik ī stōrān ō naxčīr ... nē šawē.

Beware day and night, not leaving cattle to go hunting (Farahvashi, 1999: 18).

Depending on the context, the verb *menīdan* could have been used to mean 'to imagine' to indicate irrealis assumptions. Sometimes in Simile, the unrealisticness of a sentence has also been expressed by indicative mood and analogical particles.

In some contexts, the verb *hil-/hišt*, which its original meaning is “to abandon”, indicates the modal concept of permission.

In Zoroastrian Middle Persian texts, which are religious texts, to validate an utterance, it was crucial to introduce the source of information to resolve any doubt in its validity among Zoroastrians. Since the speaker/writer's intention of expressing such utterances indicates concepts, such as certainty or permissibility, it could be considered as modality. There are several ways of representing the source of information. Sometimes the source of information are Avestan texts and, scholars refer to them to show certainty.

*az abestāg paydāg kū ka anēr dušmen āyēnd ud pad šahr ī ērān
wardag ud zyān ī was kāmēnd kardan ... .*

It appears in Avesta that if non-Iranian enemies come and want to cause damage to the city of Iran ... (Williams, 1990/1: 92-93).

Sometimes the source of information is the Avesta, which is marked by *dēn*.

pad dēn ōwōn paydāg ku rōšnīh azabar ud tārikīh azēr ... būd.

As appear in the (Avestan) religion, the light was high and the darkness was low (Rashed Mohassel, 2006: 163).

ast kē or *ast ī* have been used to express different opinions, which could be translated to 'some'. They indicate that the speaker/writer has heard an utterance from another person, which reduces its certainty.

pas awēšān ... ēk-ē wirāf / wirāz nām be wizīd ud ast kē wehšāpuhr gōwēnd.

Then they chose a person named *Wirāf/Wirāz*, whom some call *Wehšāpuhr* (Gignoux, 2003: 45, 73).

Sometimes the source of information is the speaker's inference and, therefore, the speaker's view and evaluation involve in expressing an utterance. In *Kârnâmag-e Ardashir-e Bâbkân*, after observing stars and planets, an astronomer says:

ēdōn nimāyēd kū xwadāyīh ... ī nōg ō paydāgīh ayēd.

It appears that a new king will arise (Farahvashi, 1999: 27, 28).

In narrating stories, the third plural person conjugation has been used in a passive meaning representing the narrator's low certainty.

ēdōn gōwēnd kū andar šab frāz ō dih-ē mad.

It has been said that night he arrived in a village (Farahvashi, 1999: 32, 33).

4. Conclusion

There are two methods representing modality in Zoroastrian Middle Persian: The first one is the mood, which has been discussed in the literature, and the other is the use of lexical forms such as modal verbs, gerunds, and particles, which have been introduced in the literature. In this article, we introduced some modal concepts and their linguistic forms. These linguistic forms are used to express modality at the sentence level. Sometimes the modality is only determined by the context of sentences. There are many modal

concepts, and the linguistic forms representing them are varied. Every linguistic form does not correspond to a modal concept, but, depending on the context, a linguistic form could be used to represent various modal concepts. Also, some linguistic forms indicate the source of information and therefore indicating its validity and certainty. There are also some linguistic forms reflecting the speaker/writer's inference and evaluation of expressing an utterance, which should be considered as the means of expressing modality in Middle Persian.

Keywords: Middle Persian, modality, modal concept, evidentiality, context

References [In Persian]:

- Abolghasemi, M. (2008). *Historical Grammar of Persian Language*. Tehran: Samt.
- Akhlaghi, F. (2007). Bâyestan, Šodan and Tavânestan, Three Modal Verbs in Contemporary Persian. *Grammar*, 3(3), 82-132.
- Amouzegar Zh., & Tafazzoli, A. (2007). *Dinkard the Fifith*. Tehran: Moin.
- Bahar, M. (1997). *A Research in Myths of Iran*. Tehran: Agah.
- Bahar, M. (2002). *Bondahesh*. Tehran: Tus Press.
- Ejeii, M. A. (2011). *The Element of Logic*. Tehran: Samt.
- Farahvashi, B. (1999). *Kārnāme-ye ardešir-e bābakān*. Tehran: University of Teheran.
- Gharib, B. (2000). Transformation of the Optative Verb into Imperfect (Durative Past). In Ali Ashraf Sadeghi (Ed.), *Iranian Languages. Memorial of Ahmad Tafazzoli* (pp. 245-278). Tehran: Sokhan.
- Gignoux, Ph. (2003). *Ardāvīrāfnāme*. (Zh. Amouzegar, Trans.). Tehran: Mo'in & Iranistics Society of France.
- Jalalian Chaleshtori, M. H. (2014). From "to Have Power" to "to Be Able", a Discussion about the Genesis of the Impersonal Verb "Tuwān" in Middle Persian. *Iranian Languages and Dialects*, 4(4), 55-68.
- Khansari, M. (2010). *Formal Logic*. Vol 2. Tehran: Agah & Didar.

- Mirfakhra'i, M. (1997). *Revāyat-e Pahlavi*. Tehran: Center of Human Sciences and Cultural Studies.
- Mozaffar, M. R. 2011. *Logic*. (A. Shirvani Trans.). 1 Vol. Tehran: Dar Alelm Institute.
- Omidvari, A. & Golfam, A. (2017). The Study of Evidentiality in Persian: A Typological Approach. *Language Related Research*, 8(1), 79-99.
- Rashed Mohassel, M. T. (2001). *Seventh Dinkard*. Tehran: Center of Human Sciences and Cultural Studies.
- Rashed Mohassel, M. T. (2006). *Vizīdagīhā ī Zādisparam*. Tehran: Center of Human Sciences and Cultural Studies.
- Rashed-Mohassel, M. T. (1991). *Zand-e Bahman Yasn*. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies. [In Persian].
- Rastorgueva, V. S. (2000). *A Grammar for Middle Persian*. (V. Shadan, Trans.). Tehran: Society for the Appreciation of Cultural Works and Dignitaries.
- Rezai, V. (2014). Evidentiality in Contemporary Persian. *Journal of Language Research*, 5(1), 21-40.
- Rezai, V., & Neisani, M. (2016). Differentiating Evidentiality and Epistemic Modality Based on the Behavior of Persian Adverbials. *Journal of Language Research*, 7(1), 37-56.
- Shamisa, S. (2006). *Rhetorics Based on Persian Literature*. Tehran: Mitra.

References [In English]:

- Aikhenvald, A. Y. (2004). *Evidentiality*. New York: Oxford University Press.
- Brunner, Ch. j. (1977). *A Syntax of Western Middle Iranian*. Delmar-New York: Caravan Books.
- Bussmann, H. (2006). *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*. G. P. Trauth & K. Kazzazi (Trans. and ed.). London and New York: Routledge.
- Bybee, J. L. (1995). The semantic development of past tense modals in English. In J. L. Bybee & S. Fleischmen (Eds.), *Modality in Grammar and Discourse* (pp. 503-517). Amsterdam: John Benjamin Publishing Co.

- Cornillie, B. (2009). Evidentiality and epistemic modality: On the close relationship between two different categories. *Functions of language*, 16(1), 44-62.
- Durkin-Meisterernst, D. (2014). *Grammatik des Westmitteliranischen*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Jamasp-Asana, J. D. M. (1897). *Pahlavi Texts*. Bombay: Fort Printing Press.
- Lyons, J. (1972). *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mackenzie, D. N. (1971). *A Concise Pahlavi Dictionary*. London and New York: Oxford Press.
- Palmer, F. R. (2001). *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nuyts, J. (2016). Analyses of the modal meaning. In J. Nuyts and Johan van der Auwera (Eds.), *The Oxford Handbook of Modality and Mood* (pp. 46-55). Oxford: Oxford University Press.
- Pakzad, F. (2005). *Bundahišn: Zoroastrische Kosmogonie und Kosmologie*. Tehran: Center for the Great Islamic Encyclopedia.
- Perry, J. R. (2000). Epistemic verb forms in Persian of Iran, Afghanistan and Tajikistan. In L. Johanson & B. Utas (Eds.), *Evidentials: Turkic, Iranian and Neighbouring Language* (pp. 229-257). Berlin, New York: Mouton de Gruyter.

مجله مطالعات ایرانی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال نوزدهم، شماره سی و نهم، بهار و تابستان ۱۴۰۰

وجه‌نمایی در زبان فارسی میانه*

احسان چنگیزی^۱

چکیده

در این مقاله، نخست وجه و شیوه‌های بازنمایی آن در زبان‌ها، معرفی و به نظرات جدید زبان‌شناسان در طبقه‌بندی وجه، و نیز مفهوم آن در علم منطق و سنت مطالعات ادبی اشاره می‌شود. پس از آن، برخی مفاهیم وجهی و صورت‌های زبانی که بر آنها دلالت دارند، با ذکر مثال‌های متعدد از متون فارسی میانه زردشتی معرفی می‌گردند. در زبان فارسی میانه زردشتی، وجه از طریق صرف فعل، افعال وجهی، برخی اسم‌ها و صفت‌ها و برخی ادوات بازنمایی شده است. افزون بر این، افعال، اسم‌ها، صفت‌ها، ادوات و عبارت‌های دیگری نیز هستند که طی روند دستوری‌شدگی، به ابزاری برای بازنمایی وجه بدل شده و بر انواع مفاهیم وجهی مانند حدس و گمان، شک و تردید، و قصد و درخواست دلالت داشته‌اند. نتیجه این پژوهش آن است که در فارسی میانه، وجه نه فقط از طریق صرف فعل، بلکه از طریق سایر صورت‌های زبانی نیز بازنمایی می‌شود و گاهی هم از طریق بافت جمله معلوم می‌گردد.

واژه‌های کلیدی: فارسی میانه زردشتی، وجه، مفاهیم وجهی، گواه‌نمایی، بافت.

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۰۸/۰۲

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۳۹۹/۱۱/۳۰

(DOI): 10.22103/JIS.2021.16644.2086

صص ۵۷-۸۷

۱. استادیار گروه زبان‌شناسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. ehsan.changizi@atu.ac.ir

۱. مقدمه

زبان آیینۀ ذهن انسان است و سخن و گفتار هرکس آنچه را در ذهن او می‌گذرد، متجلی می‌سازد. انسان از ابزارها و شیوه‌های مختلفی استفاده می‌کند تا آنچه را در ذهن اوست، در قالب نشانه‌ها بر زبان آورد و به دیگران انتقال دهد. بنابراین، محصول فکری انسان غالباً از طریق زبان و گفتار عرضه می‌شود. یکی از مقولاتی که شیوۀ تفکر انسان را در عالم زبان منعکس می‌کند، وجه و مفاهیم وجهی نام دارد. این مفهوم بر حالات ذهنی، از قبیل قطعیت، احتمال، امکان، ضرورت و مانند آن دلالت دارد.

مفهوم وجه در زبان فارسی میانه، با صرف فعل در آمیخته است و غالباً سخن گفتن از وجه در فارسی میانه، یادآور صرف افعال است. باید توجه داشت که داده‌های زبانی متون کهن همواره ثابت است، اما نگرش خوانندگان و محققان این متون با توجه به پیشرفت مطالعات زبانشناختی، تغییر می‌کند و تعبیر و تفسیر این متون با توجه به نظریات و یافته‌های جدید متفاوت می‌گردد.

در این مقاله، ابتدا به مفهوم وجه در مطالعات زبان‌شناسی، علم منطق و سنت ادبی اشاره و سپس، شیوه‌های مختلف بازنمایی وجه در زبان فارسی میانه معرفی می‌شود. برخی از این شیوه‌ها پیشتر در کتب دستور زبان فارسی میانه یادآوری شده‌اند که مشهورترین آنها صرف فعل است. این شیوه‌ها در بخش پیشینۀ تحقیق ذکر می‌شوند. هدف این مقاله پاسخ به این پرسش‌هاست: آیا بازنمایی وجه در فارسی میانه زردشتی، محدود به همان صورت-هایی است که تاکنون در منابع گفته‌اند؟ افزون بر آنچه در منابع آمده، چه شیوه‌های دیگری برای نشان دادن وجه به کار رفته است؟ به بیانی دیگر، زبان فارسی میانه زردشتی برای بازنمایی وجه و مفاهیم وجهی، علاوه بر صرف فعل و افعال وجهی، چه ابزارهای زبانی دیگری به کار گرفته است؟

۱-۱. پیشینۀ تحقیق

در زبان فارسی میانه، رایجترین شیوۀ بازنمایی مفاهیم وجهی، وجه فعلی است که بر اساس صرف فعل و شناسه‌های آن، به اخباری، التزامی، تمنایی و امری تقسیم شده و هر

یک از آنها بر معانی و مفاهیم خاصی دلالت داشته است (ن.ک: Brunner, 1977: 211-194; Skjærvø, 2010: 234-239; Durkin-Meisterernst, 2014 : 377-382 ابوالقاسمی، ۱۳۸۷: ۱۷۴-۱۷۹، ۱۸۶-۱۹۰). شیوه دیگر، کاربرد افعال وجهی مانند *abāyistan* برای بیان وجوب و لزوم انجام کار، *šāyistan* برای دلالت بر احتمال و امکان یا توانایی، و *sazistan* برای بیان شایستگی بوده است. شروو (Skjærvø, 2010: 241-) (242) و راستارگویوا (۱۳۷۹: ۱۷۲-۱۷۵) به کارکرد این افعال اشاره کرده و آنها را افعال وجهی (modal verb) نامیده‌اند. برونر (Brunner, 1977: 188-192) در مبحث ساخت-های غیرشخصی (impersonal construction) و ابوالقاسمی (۱۳۸۷: ۱۸۲، ۱۹۴-۱۹۷) در بحث از افعال کمکی، این افعال و ویژگی‌های نحوی هر یک را معرفی کرده‌اند. برخی اسم‌ها و صفت‌ها نیز، مانند *padixšāy*، *ādug* و *niyābag* و *tuwān* برای دلالت بر اجازه انجام کار و توانایی و شایستگی، در شمار ابزارهای بیان وجه‌اند که در منابع، غالباً در بحث از افعال وجهی (راستارگویوا، ۱۳۷۹: ۱۷۵) یا افعال کمکی (ابوالقاسمی، ۱۳۸۷: ۱۸۲، ۱۹۴-۱۹۷) یا جملات اسنادی (nominal sentences) (Brunner, 1977: 29-31) ذکر شده‌اند و ویژگی‌های نحوی آنها بیان شده است (ن.ک: Skjærvø, 2010: 242؛ جلالیان چالشری، ۱۳۹۳). باید توجه داشت که پرداختن به افعال وجهی و نیز صورت‌هایی مانند *tuwān* ذیل مبحث فعل‌های کمکی یا ساخت‌های غیرشخصی یا جملات اسنادی، به سبب ویژگی‌های نحوی جملاتی است که با این صورت‌های زبانی ساخته می‌شوند و با کارکرد وجهی آنها تقابل و تضادی ندارد.

مصدر و صفت فعلی ساخته‌شده با *išn*- نیز برای دلالت بر لزوم و وجوب انجام عمل به کار رفته است (ن.ک: Brunner, 1977: 32; Skjærvø: 2010: 242, 243؛ ابوالقاسمی، ۱۳۸۷: ۱۹۰).

ابوالقاسمی در بحث از انواع جمله، به جمله‌های خبری، پرسشی، امری، دعایی و تمنایی اشاره و یادآوری کرده است که در هر یک از این جملات، ممکن است فعل

اخباری، تمنایی، امری یا التزامی، مصدر یا اسم مصدر به کار رود (ن.ک: ابوالقاسمی، ۱۳۸۷: ۳۷۰-۳۷۳).

برخی ادوات (particle) مانند *kāč / kāj* و *hēb/ēw* یا *ē* کارکرد وجهی داشته‌اند. شرو و به کارکرد وجهی این ادوات اشاره کرده و آنها را ادوات وجهی یا وجه‌نما (modal particles) نامیده است (ن.ک: Skjærvø, 2010: 239-240). ابوالقاسمی نیز در بحث از جملات تمنایی از *kāj* یا *kājka* یاد کرده که با فعل ماضی یا فعلی در وجه تمنایی برای دلالت بر آرزوی ناممکن به کار رفته است (ن.ک: ابوالقاسمی، ۱۳۸۷: ۳۷۳):

1) *kāj az hēbad-ē būd hēm ... ud gēhān man zišt pad čašm būd hē.*

کاش من هیرید بودم و جهان به چشم من زشت بود

(روایت پهلوی فصل ۶۶، 18f3؛ Williams, 1990: 102-103)

hēb/ēw یا *ē* همراه با فعل اخباری بر مفهوم وجهی هشدار یا پند و اندرز یا اجازه انجام کار دلالت داشته است (ن.ک: ابوالقاسمی، ۱۳۸۷: ۱۸۹؛ Skjærvø, 2010: 239؛ Brunner, 1977: 208-209; Durkin-Meisterernst, 2014: 377):

2) *mard uzwān az saxwan ī nē abāyēd guft, bē ē pahrēzēd.*

مرد زبان را از سخنی که نباید گفت، دور دارد (روایت پهلوی، Williams, 1990: 68, 69).

بدین ترتیب، در فارسی میانه ساختمان فعل، افعال وجهی، برخی اسم‌ها و صفت‌ها، مصدر، صفت فعلی و نیز برخی ادوات برای بازنمایی وجه به کار رفته‌اند و بر مفاهیم وجهی متعددی دلالت داشته‌اند. علاوه بر اینها، ابزارها و امکانات دیگری نیز، برای بازنمایی وجه و مفاهیم وجهی در سطح جمله به کار رفته است، که در بخش ۴ بدان‌ها اشاره می‌شود. این شیوه‌ها و ابزارها پیشتر در منابع نیامده‌اند و از این جهت، این مقاله را می‌توان مکمل پژوهش‌های پیشین دانست.

۲-۱. مبانی نظری

برای ورود به بحث اصلی، درباره وجه، انواع آن، شیوه‌های نشان دادن آن در زبان‌ها و نیز گواه‌نمایی و ارتباط آن با وجه، نکاتی مطرح می‌شود. همچنین، به مفهوم وجه در علم منطق و سنت مطالعات ادبی اشاره می‌گردد.

۱-۲-۱. وجه و وجهیت

گویندگان یا نویسندگان درباره محتوای جمله، دیدگاه‌های مختلفی دارند و با قصد و غرضی خاص جملات را بیان می‌کنند. این دیدگاه‌ها و اغراض طیف وسیعی از مفاهیم را در بر می‌گیرند که عبارتند از: واقعیت، قطعیت، اعتبار، باور، امکان، ضرورت، استنتاج، احتمال، تأکید، تردید، توانایی، میل و خواست، آرزو، امر و فرمان و مانند آن. دیدگاه یا نگرش گوینده یا نویسنده به وقایع و رویدادها، و قصد و غرض او از بیان جملات، وجه نام دارد. بنابراین، وجه بارمعنایی خاصی به جمله می‌افزاید و با محتوای جمله مرتبط است. جمله (۳) دیدگاه و نگرش گوینده از نوع خبر است، اما جمله (۴) نشان می‌دهد گوینده وقوع محتوای جمله را محتمل می‌داند:

(۳) استاد به کلاس رفت.

(۴) شاید استاد به کلاس رفته است.

نظر و دیدگاه گوینده یا همان وجه، به شیوه‌های مختلف نشان داده می‌شود. گاه نشانه‌ای به فعل جمله افزوده می‌شود، مانند شیوه بازنمایی وجه در زبان‌های اوستایی و فارسی باستان و تا اندازه‌ای فارسی میانه و پهلوی اشکانی (پارتی). این شیوه بازنمایی وجه را وجه فعلی (mood) می‌نامند (ن.ک: Lyons, 1972: 307; Bussmann, 2006: 754). هر وجه فعلی می‌تواند بر مفاهیم وجهی متعددی دلالت کند. از این منظر در زبان‌های ایرانی باستان و میانه غربی، فعل را دارای وجه اخباری (indicative)، التزامی (subjunctive)، تمنایی (optative) و امری (imperative) دانسته‌اند که هر یک صرف خاصی دارد و گاه شناسه‌های آن متفاوت است و بسته به بافت، بر مفهوم وجهی مشخصی دلالت دارد.

گاهی وجه از طریق افعال وجهی، ابزارهای واژگانی همچون قید، اسم و صفت یا ابزارهای نحوی بازنمایی می‌شود (ن.ک: Bussmann, 2006: 754). این گونه بازنمایی وجه را در زبان فارسی «وجهیت» (modality) نام نهاده‌اند (ن.ک: اخلاقی، ۱۳۸۶؛ عموزاده و رضائی، ۱۳۹۱؛ نغزگوی کهن و نقشبندی، ۱۳۹۵). از این منظر، جملات پرسشی نیز دارای معنای وجهی هستند و بیشتر با مفهوم احتمال و امکان ارتباط دارند؛ هر چند صیغگان فعلی آنها تفاوتی با جملات خبری ندارد و افعال وجهی نیز در آنها به کار نمی‌رود، اما ممکن است نظم سازه‌ای یا ترتیب واژه در آنها متفاوت باشد و گاه برای بیان آنها، آهنگ کلام تغییر کند (ن.ک: Lyons, 1972: 307-309). در این شیوه، وجه نه در صرف فعل، بلکه در ساخت جمله بازنمایی شده است.

بازنمایی وجه به هر دو روش، یعنی هم در ساخت فعل و هم در ساخت جمله از طریق قیدها و افعال وجهی و دیگر صورت‌های زبانی، می‌تواند کاربرد داشته باشد. در زبان فارسی میانه نیز، هر دو شیوه کاربرد دارد؛ مثلاً مفهوم دعا و درخواست ممکن است با فعل تمنایی یا التزامی نشان داده شود. گاهی هم بدون نشانه خاص و تنها از طریق بافت، می‌توان مفهوم دعا را دریافت. در کارنامه اردشیر بابکان، هنگامی که اردشیر موبدی را فرا می‌خواند و از او سؤالی می‌پرسد، موبد کلام خود را چنین آغاز می‌کند:

5) *anōšag bawēd, ō kāmag rasēd.*

بی‌مرگ باشید، به هر چه می‌خواهید برسید (اردشیر بابکان، بخش ۹، بند ۱۶؛ فره‌وشی، ۱۳۷۸: ۹۷-۹۶).

در این پاره، اگرچه فعل جمله در وجه اخباری آمده است، اما با توجه به بافت، دیدگاه موبد نسبت به محتوای جمله یا قصد و غرض او از بیان این جمله دعا برای اردشیر است. بدین ترتیب، بر اساس ارزیابی و دیدگاه موبد، باید گفت وجه جمله دعایی است، نه خبری، و بیان مفهوم دعا به دلیل کاربرد فعل اخباری نیست. اگر فعل به وجه التزامی می‌آمد، آنگاه می‌توانستیم از وجه فعل سخن بگوییم و کارکرد آن را بیان مفهوم دعا بدانیم.

در پاره زیر که از گزیده‌های زادسپرم است، فعل جملاتی که اورمزد بیان کرده، به وجه اخباری است، اما وجه آن جملات دستوری است؛ اورمزد خطاب به زردشت دستور یا رهنمودی ارائه می‌کند:

6) *ayōxšust ī garm ō war abar rēzīhist ... ohrmazd guft kū ... ka pahikār pad dēn bawēd, hāwišt ō ahu abar rēzēnd pad dast abar gīrēnd, pad ān harwips axw ī astōmand be wurrōyēnd.*

فلز گرم بر سینه او ریخته شد ... اورمزد گفت: ... هنگامی که در دین اختلاف است، آن را شاگردان تو بر سرور[شان] بریزند، [او را] با دست بگیرند و همراه با همه جهان مادی به او ایمان آورند (زادسپرم، فصل ۲۲، بند ۱۲؛ راشد محصل، ۱۳۸۵: ۶۹، ۲۱۰).

بدین ترتیب، وجه مقوله‌ای است معنایی که گاه در ساخت فعل نشانه‌ای برای بازنمایی آن آمده و گاه نه از طریق ساختمان و صرف فعل، بلکه از بافت یا دیگر صورت‌های زبانی که در جمله آمده‌اند، درک و دریافت می‌شود.

مسأله وجه و مفاهیم وجهی و توجه به مفهوم و کارکرد جملات، از دیرباز در میان فلاسفه، منطقیون و ادبا سابقه داشته است. در منطق، جملات را به دو گونه تقسیم کرده‌اند: نخست، جمله‌ای است که بر اساس مطابقت آن با عالم واقع، صادق یا کاذب است و قضیه (proposition) یا قول نامیده می‌شود، مانند:

(۷) زمین کروی است.

(۸) باران بارید.

نوع دیگر جملات «انشائی» است که بر حقیقت ثابتی دلالت نمی‌کنند و به همین دلیل، قابل صدق یا کذب نیستند و گوینده به قصد و اراده خود آنها را ایجاد و انشاء می‌کند، مانند امر، نهی، آرزو، استفهام، ندا، تعجب و مانند آن (ن.ک: خوانساری، ۲/۱۳۸۹: ۱۹۱-۱۹۲؛ مظفر، ۱۳۹۰: ۸۱-۸۳؛ اژه‌ای، ۱۳۹۰: ۶۶-۶۷). در منطق، از قضایای دیگری با عنوان «قضایای موجهه» (modal porposition) نام برده‌اند (ن.ک: اژه‌ای، ۱۳۹۰: ۷۸-۸۰). این قضایا عباراتی مانند «ممکن است»، «ضروری است» و «ممتنع است» را در بر دارند. این عبارات، «جهت قضیه» (modality) نامیده می‌شود و جهات اصلی عبارتند از «وجوب» یا «ضرورت» (necessity)، «امکان» (possibility) و «امتناع» (impossibility). افعال مرتبط با «توانستن» مانند «می‌توان»، «می‌تواند»، «نمی‌تواند» و «نتوان»، یا افعال مرتبط با «شدن» مانند «می‌شود» و «نمی‌شود» و امثال آن، بیان‌کننده جهت‌اند (ن.ک: اژه‌ای، ۱۳۹۰: ۷۹-۸۰):

(۹) هیچ چیز نمی‌تواند سریعتر از نور حرکت کند.

۷۲/ وجه‌نمایی در زبان فارسی میانه

بدین ترتیب، آنچه در منطق، جملات انشائی و قضایای موجهه نامیده شده‌اند، همان است که در مطالعه زبان، بدان وجه و وجهیت می‌گویند. ادبا در علم معانی، از معانی ثانوی جمله‌ها و قصد و غرض گوینده از بیان آنها بحث کرده‌اند. مثلاً جمله (۱۰) امری است، اما معنی شگفتی و تعجب از آن افاده می‌شود و منظور این است که «چقدر برف باریده است» (ن.ک: شمیسا، ۱۳۸۶: ۱۵):

(۱۰) برف را بین!

در علم معانی، کارکرد اصلی جملات خبری را اخبار یا بیان خبر و توصیف و گزارش دانسته‌اند و به معانی دیگر این جملات بر اساس قصد و غرض گوینده و بسته به بافت، اشاره کرده‌اند؛ مثلاً جمله (۱۱) همانند جمله خبری است و هیچ نشانه یا ساخت متمایزی ندارد، اما غرض از آن بیان اندوه است (ن.ک: شمیسا، ۱۳۸۶: ۸۱):

(۱۱) امروز هم گذشت.

گاه جمله پرسشی است و غرض از بیان آن، تشویق و امر است (ن.ک: شمیسا، ۱۳۸۶: ۱۳۶):

(۱۲) درس نمی‌خوانی؟!

جمله (۱۳) امری است، اما وقتی گوینده آن را خطاب به شخصی بیان کند، قصد و غرض او تعریض است (ن.ک: شمیسا، ۱۳۸۶: ۱۵۱):

(۱۳) خدایا مردم را هدایت کن.

بدین ترتیب، آنچه در منطق انشاء و جهت نامیده می‌شود، در علم معانی، کارکرد ثانوی جملات نام گرفته است و در زبان‌شناسی و دستور زبان، وجه یا وجهیت نام دارد. در منابع زبان‌شناسی، تقسیم‌بندی‌های مختلفی از مفاهیم وجهی و اصطلاحات بسیاری درباره تنوع آنها رایج است (ن.ک: Palmer, 2001; Loyons: 1977, Nuyts, 2016). رایج‌ترین این تقسیم‌بندی‌ها که در مقالات فارسی نیز الگو قرار گرفته است، عبارتند از:

(۱) وجهیت معرفتی / برداشتی (epistemic modality): دیدگاه گوینده نسبت به محتوای جمله براساس اطلاعات، دانش و شواهد موجود است؛ به بیان دیگر، گوینده براساس شواهد و اطلاعات احتمال امری را بیان می‌کند؛ مثلاً گوینده با مشاهده هوای ابری می‌گوید:

(۱۴) امروز باران می‌آید.

این نوع وجهیت هم قضاوت گوینده را در بر می‌گیرد و هم شواهد و مدارک برای گفته او. در واقع، وجهیت معرفتی دلالت بر آن دارد که گوینده چیزی را حدس می‌زند یا درباره آن استنتاج می‌کند یا از کسی شنیده است و به این ترتیب، میزان تعهد او به محتوای جمله نشان داده می‌شود (ن.ک: Palmer, 2001:8-9؛ اخلاقی، ۱۳۸۶: ۹۱-۹۲؛ عموزاده و رضائی، ۱۳۹۱: ۵۸).

(۲) وجهیت تکلیفی / درخواستی (deontic modality): دربردارنده نوعی اجبار یا اجازه برای وقوع عملی است که در محتوای جمله مطرح می‌شود. اجازه دادن برای انجام کار، تهدید و اجبار در شمار این نوع وجهیت است (ن.ک: Palmer, 2001:9-10؛ اخلاقی، ۱۳۸۶: ۹۳-۹۴؛ عموزاده و رضائی، ۱۳۹۱: ۵۸-۵۹):

(۱۵) همه دانشجویان باید حاضر باشند.

(۱۶) برای قرائت وصیت‌نامه مرحوم، حضور همه وراث لازم.

(۳) وجهیت پویا / توانمندی (dynamic modality): ناظر بر توانایی یا قابلیت انجام کار برای گوینده یا فاعل جمله است (ن.ک: Palmer, 2001:9-10؛ اخلاقی، ۱۳۸۶: ۹۴-۹۵):

(۱۷) این دستگاه می‌تواند روزانه هزاران لیتر آب تصفیه کند.

در منابع، از وجهیت‌های دیگر، مانند وجهیت موقعیتی (circumstantial modality) (ضرورت یا نیازی برای فاعل یا گوینده در موقعیتی خاص)، وجهیت تمنایی (bouletic modality) (خواست و آرزوی گوینده)، وجهیت ملزوماتی (teleological modality) (لوازم و مقدمات انجام کار) و نیز مفاهیم دیگری مانند حدس، پرسش، آرزو، ترس و تمنا نام برده‌اند (ن.ک: Palmer, 2001: 10-13; Bybee, 1995; Nuyts, 2016: 53-55). باید

توجه کرد که مفاهیم وجهی بی‌شمارند و نمی‌توان آنها را محدود کرد، زیرا نگرش انسان به وقایع و امور و ارزیابی او از آنها و نیز قصد و غرض او از محتوای جمله نامحدود است.

۱-۲-۲. وجه و گواه‌نمایی

مشخص کردن منبع خبر و شیوه‌بازنمایی آن در جمله گواه‌نمایی (evidentiality) نام دارد؛ به عبارت دیگر، ابزاری در زبان به کار گرفته می‌شود که نشان می‌دهد آنچه را گوینده بیان می‌کند، خود شاهد بوده یا از کسی شنیده یا استنباط و تجربه شخصی و گمان اوست یا از طریق شایعه بدان دست یافته است (ن.ک: Bussmann, 2006: 389). در برخی زبانها، گواه‌نمایی به شیوه دستوری انجام می‌شود؛ یعنی نشانه‌ای ظاهر می‌شود که منبع خبر را نشان می‌دهد. در برخی دیگر از زبانها، گواه‌نمایی به شیوه‌های دیگر، مثلاً از طریق معنایی، نحوی، با کمک زمان، نمود یا نشانه‌هایی که بر وجه دلالت دارند، انجام می‌شود. در زبان انگلیسی عبارتهایی مانند *I guess that*، *I hear that*، *reportedly* و *supposedly* کارکرد گواه‌نمایی بر عهده دارند (ن.ک: Aikhenvald, 2004: 10; Bussmann, 2006: 389). زبان فارسی هم ابزارهایی برای گواه‌نمایی به کار می‌گیرد، از جمله افعال مجهول معنایی که بر مفاهیم وجهی حدس و گمان یا استنباط دلالت دارند و نیز برخی صورتهای ماضی نقلی که دلالت بر این دارد که گوینده محتوای جمله را از کسی شنیده یا حاصل استنباط شخصی اوست (ن.ک: Perry, 2000: 233؛ رضایی، ۱۳۹۳: ۳۲-۳۳؛ امیدواری و گلفام، ۱۳۹۶: ۹۰). برخی محققان مانند پالم (۲۰۰۱: ۳۵)، گواه‌نمایی را زیرمجموعه وجهیت معرفی می‌دانند، زیرا به نوعی نگرش گوینده را برای تأیید سخنان خود نشان می‌دهد و قطعیت و اعتبار سخن یا حدس و گمان او را درباره امری بازنمایی می‌کند (ن.ک: Palmer, 2001: 35-52). برخی دیگر از محققان (ن.ک: Cornillie, 2009: 45-48؛ رضایی و نیسانی، ۱۳۹۵) گواه‌نمایی را صرفاً مربوط به زبان‌هایی می‌دانند که ذکر منبع خبر در آنها اجباری است و از نظر گویندگان لازم است.

۲. بحث و بررسی

در این بخش، برخی مفاهیم وجهی ذکر می‌شود و واژه‌ها و عبارت‌هایی که در فارسی میانه برای بازنمایی آنها به کار رفته است، همراه با شواهدی از متون نقل می‌گردد. این واژه‌ها و عبارت‌ها غیر از افعال وجهی، اسم‌ها، صفت‌ها و ادواتی هستند که بیشتر در منابع آمده‌اند. هر یک از صورت‌های زبانی که کارکرد وجهی بر عهده دارند، می‌توانند بر مفاهیم متعدد وجهی دلالت کنند. ممکن است یک مفهوم وجهی هم با چند صورت زبانی نشان داده شود. بنابراین، برای تشخیص وجه باید به بافت توجه داشت.

آنچه در اینجا بیان می‌شود، همه مفاهیم وجهی در فارسی میانه نیست. افزون بر آن، شیوه‌های بیان هر یک از مفاهیم وجهی نیز که در اینجا ذکر می‌شود، تنها شیوه بازنمایی آنها نیست. مفاهیم وجهی بی‌شمارند و برای بازنمایی آنها در فارسی میانه، ممکن است ابزارها و شیوه‌های دیگر هم رایج باشد. هر صورت زبانی، ممکن است طی فرایند دستوری شدگی به عنصری برای بازنمایی وجه بدل شود.

۲-۱. حدس و احتمال

مفهوم وجهی حدس و احتمال به شیوه‌های مختلفی بازنمایی شده است. یکی از این شیوه‌ها استفاده از عبارت فعلی *pad ēd dāstan* به معنی «پنداشتن، تصور کردن» است (MacKenzie, 1971: 25). در زندبهن‌یسن، پس از آنکه اورمزد مردمان، گوسپندان و چگونگی درختان و گیاهان را از طریق خرده‌مه آگاه به زردشت نشان می‌دهد، زردشت گمان می‌کند این امور را در خواب دیده است:

18) *zardušt pad ēd dāšt kū pad xwamn ī xwaš ... dīd, az xwamn nē winārd hēm.*

زردشت پنداشت که در خواب خوش ... [آن را] دیدم و از خواب برنخاستم (زند بهمن یسن، فصل ۳،

بند ۱۲؛ راشد محصل، ۱۳۷۰: ۳، ۵۲).

در کارنامه اردشیر بابکان، پس از آنکه اردشیر از سپاه مادی شکست می‌خورد و به دهی می‌گریزد، لشکریان خود را به آنجا فرا می‌خواند. سپاه مادی گمان می‌کند که فعلاً خطر اردشیر دفع شده است و آنان را تهدید نمی‌کند:

19) *spāh ī mādigān pad ēd dāšt kū nun az ardaxšēr abēbīm be būd hēm ... adaxšēr čahār hazār mard ārāst ud abar awēšān tāzīdag, šabēxōn kard.*
سپاه مادیگان پنداشت که اکنون از ترس اردشیر رها شدیم ... اردشیر چهارهزار جنگجو فراهم کرد و بر آنها تاخته و شبیخون کرد (کارنامه اردشیر بابکان، فصل ۵، بند ۹ و ۱۰؛ فره‌وشی، ۱۳۷۸: ۵۲، ۵۳).

عبارت دیگری که برای بیان مفهوم حدس و گمان به کار رفته، *ēdōn sahed / sahist* است. *kū* شرو و نیز فعل *sahēd / sahist* را در شمار افعال وجهی آورده است (Skjærvø, 2010: 242). در بندهش، پس از آنکه روان پرهیزگار به جای خوش و نیکو می‌رسد، از کسی که به استقبال او آمده است، می‌پرسد:

20) *tū kē hē, kē man ēdōn sahed kū-t harwisp xwārīh ud āsānīh padīš.*
تو کیستی که گمان می‌کنم همه این آسایش و آسانی از تست؟ (بندهش، فصل ۳۰، بند ۱۵؛ Pakzad, 2005: 348؛ بهار، ۱۳۸۰: ۱۳۰؛ Skjærvø, 2010: 240).

نمونه‌ای دیگر از کاربرد این فعل برای بیان حدس و گمان، عبارت زیر از دینکرد پنجم است:

21) *ōy hambadīg ī zūrmīxtūhā padīš pērōzīh burdan sahist, paydāg frazāmīh ī im kōxšīšn.*

برای آن دشمن که به دروغ گمان می‌کرد بر او (اهرمزد) پیروزی یافته است، فرجام این نبرد آشکار می‌شود (دینکرد پنجم، فصل ۲۴، بند ۷؛ آموزگار و تفضلی، ۱۳۸۶: ۸۴، ۸۵).

در بخشی از داستان اردشیر، اردوان که در تعقیب اردشیر و کنیز همراه اوست، از عده‌ای درباره آن دو، پرس‌وجو می‌کند و مردم چنین پاسخ می‌دهند:

22) *u-mān ēdōn sahist kū ēk az awēšān aswārān warrag-ēw ī was wuzurg ud čābuk abāg-iš pad asp nišast ēstād.*
چنین به نظرمان رسید که همراه یکی از آن سواران بره‌ای بزرگ و چابک بر اسب نشسته بود (کارنامه اردشیر بابکان، بخش ۳، بند ۱۸؛ فره‌وشی، ۱۳۷۸: ۴۰-۴۱).

۲-۲. شک و تردید

این مفهوم وجهی با *mā agar* بیان شده است:

23) *mā agar mardōm ī deh wēnēnd, šnāsēnd ud griftār kunēnd.*

مبادا مردم ده [ما را] ببینند، بشناسند و گرفتار کنند (اردشیر بابکان، بخش ۲، بند ۱۶؛ فره‌وشی، ۱۳۷۸: ۳۲، ۳۳).

24) *ardaxšēr ... hamē tarsīd kū mā agar-im gīrēd ud
ō ardawān abēspārēd.*

اردشیر می ترسید ... مبدا مرا بگیرد و به اردوان بسپارد (کارنامه اردشیر بابکان، فصل ۴، بند ۴؛ فره‌وشی، ۱۳۷۸: ۴۴، ۴۵).

۲-۳. قصد و نیت

این مفهوم در فارسی میانه غالباً با فعل *kām-* / *kāmīst* بازنمایی شده است (ابوالقاسمی، ۱۳۸۷: ۱۹۵؛ Skjærvø, 2010: 241). گاهی فعل *xwāh-* / *xwāst* برای بیان این مفهوم به کار رفته است:

25) *ka xwāhēd, abāz ō xwēš buništ ... šawēd.*

هر گاه بخواهد دوباره به جایگاه خود ... می رود (زادسپرم، فصل ۱، بند ۱۲؛ راشد محصل، ۱۳۸۵: ۳۴، ۱۶۹).

گاهی از عبارت دیگری برای نشان دادن این مفهوم وجهی استفاده شده است:

26) *ardaxšēr pad ān menišn būd kū ō arman ud ādurpādkān šawēm ...
be čiyōn stambagīh ud wināhkārīh ī haftānbuxt ašnūd, handēšīd nazdist kār
ī pārs abāyēd wirāstan.*

اردشیر در آن اندیشه بود (می خواست / قصد آن داشت) که به ارمنستان و آذربایجان بروم ...، اما چون ستمگری و گناهکاری هفتان‌بخت را شنید، فکر کرد که نخست باید کار پارس را سامان داد (اردشیر بابکان، فصل ۶، بند ۲؛ فره‌وشی، ۱۳۷۸: ۵۴-۵۷).

یکی از شیوه‌های بیان مفهوم قصد و نیت کاربرد فعل *wurrōy-* / *wurrōyīst* است. معنی اصلی این فعل «باورداشتن» و «انتخاب کردن» است (MacKenzie, 1971: 93)، اما گاه می‌تواند به ابزاری برای بیان وجه بدل شود و مفهوم قصد و نیت را بازنمایی کند. شروو در بحث از ساخت‌های غیر شخصی، از این فعل در کنار سایر افعال وجهی یاد کرده و مثال (۲۷) را آورده است (Skjærvø, 2010: 241). در این پاره که شرح وقایع دوران سوشیانس است، مفهوم اصلی فعل *wurrōy-* مد نظر نیست، بلکه کارکرد آن بیان مفهوم قصد و نیت است:

27) *xwarišn ud mizag hazār ān and čand ān ī nūn ast bawēd. kē-š
wurrōyēd xwarēd, kē-š nē wurrōyēd nē xwarēd.*

خوراک و مزه هزار برابر مقدار کنونی است. هر کس خواهد می‌خورد و هر کس نخواهد نمی‌خورد (روایت پهلوی، فصل ۴۸، بند ۵۹، ۶۰؛ میرفخرایی، ۱۳۶۷: ۶؛ Williams, 1990/1: 182-183; 1990/2: 84).

مثال دیگر از کاربرد این فعل برای بیان مفهوم قصد و نیت، پارهٔ زیر است:

28) *mard-ē hamāgdēn-ē pad ruwān ī niyāgān ī xwēš rāy bē kāmēd yaštan, ... ān and drahm čand ī-š ō dāšn ī hamāgdēn hamē wurōyēd dād ...*

مردی که بخواهد برای روان نیاکان خویش "هماگ‌دین" برگزار کند، ... آن مقدار درهم که به عنوان خیرات "هماگ‌دین" می‌خواهد بدهد ... (روایت پهلوی، فصل ۳۸، بند ۱۰؛ میرفخرایی، ۱۳۶۷: ۴۹؛ Williams, 1990/1: 152-153; 1990/2: 67, 198).

۴-۲. درخواست و خواهش

برای بیان این مفهوم وجهی گاه از *sahēd / sahist* استفاده شده است. در پارهٔ زیر که خطاب ارداویراف به مؤبدان است، *sahēd* برای بیان درخواست و خواهش به کار رفته است:

29) *agar-itān sahed, ēg-im akāmagōmand mang ma dahēd.*

اگر شما را پسند افتد، بی‌میل من، [مرا] منگ مدهید (ارداویراف‌نامه، فصل یک، بند ۲۰؛ ژینیو، ۱۳۸۲: ۴۵، ۷۳؛ بهار، ۱۳۷۶: ۳۰۱).

در فارسی میانه، غالباً مصدر برای دلالت بر مفهوم لزوم و وجوب انجام عمل به کار رفته است (Brunner, 1977: 32; Skjærvø: 2010: 243؛ ابوالقاسمی، ۱۳۸۷: ۱۹۰)، اما گاه بر درخواست و خواهش دلالت دارد. در ارداویراف‌نامه، پس از آنکه ارداویراف از خواب برمی‌خیزد، مؤبدان از او می‌خواهند هر چه را دیده است، شرح دهد. جملهٔ (۳۰) پاسخ ارداویراف به مؤبدان است که با توجه به بافت، مصدر نه بر مفهوم الزام و اجبار، بلکه بر درخواست و خواهش دلالت دارد:

30) *fradom gōwišn ēn kū gursagān ud tišnagān naxust xwarišn dādan ud pas pursišn az-iš kardan ud kār framūdan.*

نخستین سخن اینکه گرسنگان و تشنگان را باید اول خوارک داد و سپس، از آنها پرسش کرد و به آنها انجام کاری را فرمان داد (ارداویراف‌نامه، فصل ۳، بند ۸؛ ژینیو، ۱۳۸۲: ۴۹، ۷۹).

در این جملات، ارداویراف به مؤبدان امر نمی‌کند، بلکه از مؤبدان می‌خواهد ابتدا برای او آب و غذا فراهم کنند تا پس از آن، ماوقع را شرح دهد. باید توجه داشت که مفهوم امر خود زیرمجموعه درخواست و خواهش و قوی‌ترین و قطعی‌ترین آنهاست، زیرا امر از کسی صادر می‌شود که در موضع قدرت است و تنها برای دوم شخص کاربرد دارد (Palmer, 2001: 80-81; Lyons, 1972: 307).

۵-۲. هشدار

برای بیان مفهوم وجهی هشدار یا جلب توجه مخاطب به امری، *niger-* در وجه امر در آغاز جمله خبری به کار رفته است:

31) *ō wištāsp ud jāmasp be gōwēm kū be nigerēd kū ātaxš čiyōn akēnīhā kard ka kersāsp pad peīt be kard, u-š be āmurzīd.*

به گشتاسب و جاماسب می‌گویم که بنگرید آتش چگونه بی‌کینه رفتار کرد و وقتی گرشاسب توبه کرد، او را بیامرزید (روایت پهلوی، فصل ۱۸، §32؛ Williams, 1990/1: 108-109).

32) *niger kū rōz ud šab az nazdik ī stōrān ō naxčīr ... nē šawē.*

مراقب باش که روز و شب از نزدیک ستوران به شکار ... نروی (اردشیر بابکان، فصل ۱، بند ۳۹؛ فره-وشی، ۱۳۷۸: ۱۸، ۱۹).

۶-۲. فرض و تصور نامحقق

در زبان فارسی میانه، فرض و غیرواقعی بودن محتوای جمله با وجه تمنایی و گاه با وجه التزامی فعل بازنمایی می‌شود (Brunner, 1977: 205-206; Skjærvø, 2010: 236-237). قریب، (۱۳۷۹: ۲۶۶)، اما گاه فعل *menīdan* به معنی «اندیشیدن» (MacKenzie, 1971: 55) بر این مفهوم دلالت کرده است. این فعل بسته به بافت می‌تواند در معنی «تصور کردن» به کار رود و بر مفهوم فرض و تصور نامحقق دلالت کند:

33) *pōrušasp be ō zardušt guft kū-m menīd kū-m zād pus kē bawēd āsrōn, ... nun halag ud nihān-wināhīdag hē.*

پوروشسپ به زردشت گفت: تصور کردم که برای من پسری زاده شد که روحانی است، ... اکنون خل و دیوانه‌ای (زادسپرم، فصل ۱۱، بند ۲؛ راشد محصل، ۱۳۸۵: ۶۱، ۲۰۰).

در پارهٔ ۳۴، فعل *men-* در وجه امری و با ادات تمنایی ساز *ē* آمده و مفهوم فرض و تصور نامحقق را بازنمایی می‌کند:

34) *zardušt passux dād: ē men kū ast ān ī tō pus, āsrōn, artēštār, wāstaryōš.*

زردشت پاسخ داد: تصور کن که آن پسر تو روحانی، جنگجو و کشاورز است (زادسپرم، فصل ۱۱، بند ۳؛ راشد محصل، ۱۳۸۵: ۶۱-۲۰۰).

تشبیه و تمثیل نیز نوعی فرض و غیرواقعی بودن محتوای جمله است و برای بیان آن، غالباً فعل جمله به وجه تمنایی می‌آید (Brunner, 1977: 206; Skjærvø, 2010: 238)؛
قریب، ۱۳۷۹: ۲۶۷-۲۶۸)، اما گاه فعل اخباری است و ادات تشبیه کار وجه‌نمایی را بر عهده دارد:

35) *garzān wāng ō ohrmazd burd čiyōn ān ī hazāragān spāh ka pad āgenēn abar garzēnd.*

گله‌کنان به اهرمزد بانگ کرد همچون هزاران سپاهی که با هم بنالند (زادسپرم، فصل ۲، بند ۱۳؛ راشد محصل، ۱۳۸۵: ۳۸؛ ۱۷۰).

36) *awēšān dēwān be o zamīg zanēd čiyōn tagarg ka be ō zamīg ōftēd.*

دیوان را به زمین زند همچون تگرگی که به زمین افتد (روایت پهلوی، فصل ۹، بند ۳؛ Williams, 1990: 62-63).

۲-۷. اجازهٔ انجام کار

در فارسی میانه، مفهوم اجازهٔ انجام کار با *pādixšāy* نشان داده شده است (Brunner, 1977: 29). گاهی فعل *hil-* / *hišt* که معنی اصلی آن «رها کردن، ترک کردن، قراردادن» است (MacKenzie, 1971: 43)، بر این مفهوم وجهی دلالت دارد:

37) *ardawān ... pas az ān ardaxšēr nē hišt ō asb nišast(an).*

اردوان ... پس از آن اجازه نداد که اردشیر بر اسب بنشیند (اردشیر بابکان، فصل ۱، بند ۳۸؛ فره‌وشی، ۱۳۷۸: ۱۸).

38) *yazad awē ī yazdān-xēm mardōm ... pahrēzēnd u-š pad kāmag ī tan ... awiš nē sāzēnd ud nē hilēnd rāyēnīdan..*

ایزدان از مردمی که خوی ایزدی دارند ... مراقبت می‌کنند و میل و خواستهٔ نشان را ... برآورده نمی‌کنند و اجازه نمی‌دهند [مردم] آن را تدارک بینند (دینکرد شش، بند ۲۲۲، ۸۶، ۸۷؛ Shaked, 1979).

۸-۲. گواه‌نمایی

در متون فارسی میانه زردشتی که ماهیت دینی دارند، نشان دادن منبع خبر برای درستی و اعتبار سخن بسیار حائز اهمیت بوده است تا بدان طریق، معتقدان و مؤمنان دین در صحت آن مطالب تردید نکنند. این مقوله را نیز می‌توان وجه به شمار آورد. زیرا شیوه نگرش گوینده یا نویسنده و قصد و غرض او را از بیان مطلب نشان می‌دهد و بر مفاهیمی مانند قطعیت، حدس و احتمال یا استنباط او دلالت دارد و از این جهت در بازنمایی وجه حائز اهمیت است.

در متون، از چند شیوه برای نشان دادن منبع خبر استفاده شده است. گاه منبع خبر متون اوستایی است و مفسران یا نویسندگان متون برای گفته خود بدان استناد کرده و به این طریق، قطعیت مطلب را نشان داده‌اند:

39) *az abestāg paydāg kū ēn harw dō abāyēd kardan, abaxših ud āškāragih ī petūtīgih.*

از اوستا پیداست که این هر دو را باید انجام داد: پشیمانی و آشکار کردن توبه (روایت پهلوی، فصل ۱۵، بند 1: 30; 1990/2: 84-85; Williams, 1990/1: 84-85).

40) *az abestāg paydāg kū ka anēr dušmen āyēnd ud pad šahr ī ērān wardag ud zyān ī was kāmēnd kardan ...*

از اوستا پیداست که اگر دشمنان غیرایرانی بیایند و بخواهند در شهر ایران خرابی و زیان به بار آورند ... (روایت پهلوی، فصل ۱۷، بند 10: 92-93; Williams, 1990/1: 92-93).

گاه منبع خبر اوستاست که با واژه *dēn* مشخص شده است:

41) *pad dēn ōwōn paydāg ku rōšnīh azabar ud tārikīh azēr ... būd.*

در دین (اوستا) چنان پیداست که روشنی در بالا و تاریکی در پایین ... بود (زادسپرم، فصل ۱، بند ۱؛ راشد محصل، ۱۳۸۵: ۱۶۳).

گاه منبع خبر نقل قول از افرادی است که مورد وثوق مؤمنان‌اند و آنها نیز خود از اوستا نقل کرده‌اند:

42) *pōryōtkēšān ... pad paydāgih ī az dēn be guft ēstēd kū har mardōm ka ō dād ī pānzdah sālag rasēd ēg-iš ēn and čiš be dānistan abāyēd ...*

پوریوتکیشان (نخستین آموزگاران دینی) ... بر اساس آنچه در دین آمده است، چنین گفته‌اند که هر فرد که به سن پانزده سالگی برسد، باید این چند نکته را بداند ... (اندرز پوریوتکیشان، بند ۱؛ Jamasp, 1897: 41).

برای بیان نظرات مختلف، از *ast kē* یا *ast ī* استفاده شده است (Skjærvø, 2010: 254). این عبارت را می‌توان در فارسی امروز، «برخی، بعضی» ترجمه کرد.^۱ *ast kē* یا *ast ī* گاهی برای بیان نظر یا تفسیر دیگری غیر از آنچه پیشتر آمده، به کار رفته است و نشان می‌دهد، گوینده یا نویسنده مطلب را از کس دیگری شنیده و درجه اعتبار و قطعیت آن کمتر است:

43) *ast kē ēdōn gōwēnd ē abzūdan pādixšāy kāstan nē pādixšāy.*
برخی می‌گویند که افزودن جایز است و کاستن مجاز نیست (روایت پهلوی، فصل ۵۸، بند ۲۴؛ Williams, 1990/1: 206-207; 1990/2: 61).

در اردوایراف‌نامه، بعد از ذکر نام اردوایراف آمده است:

44) *pas awēšān ... ēk-ē wirāf / wirāz nām be wizīd ud ast kē wehšāpuhr gōwēnd.*
پس آنها ... یکی را به نام ویراف / ویراز انتخاب کردند و برخی او را وه‌شاپور می‌گویند (اردوایراف-نامه، فصل ۱، بند ۱۹؛ ژینیو، ۱۳۸۲: ۴۵، ۷۳).

گاه منبع خبر، استنباط گوینده از طریق بررسی قرائن و شواهد است و بدین طریق، نگرش و ارزیابی گوینده در بیان خبر دخالت دارد. در کارنامه اردشیر بابکان، پس از بررسی اوضاع و احوال ستارگان و کواکب، یکی از منجمان می‌گوید:

45) *ēdōn nimāyēd kū xwadāyīh ... ī nōg ō paydāgīh ayēd.*
اینگونه معلوم است که پادشاهی نو ... پیدا شود (اردشیر بابکان، بخش ۲، بند ۵؛ فره‌وشی، ۱۳۷۸: ۲۷).

و منجم دیگر چنین می‌گوید:

46) *ēdōn paydāg kū har bandag mard kē ... az xwadāy ī xwēš be wirēzēd, ... ō pādixšāyīh rasēd.*
چنین پیدا است که هر بنده‌ای که ... از سرور خود بگریزد، ... به پادشاهی می‌رسد (اردشیر بابکان، بخش ۲، بند ۵؛ فره‌وشی، ۱۳۷۸: ۲۷، ۲۸).

در زادسپرم، بعد از نقل دعای اهونور و ویژگی های آن، چنین آمده است:

47) *az ēn nimāyihēd kirbakkārān mizd ud wināhkārān pādīfrāh ...* .
از این معلوم می گردد که برای نیکوکاران مزد و برای گناهکاران مجازات خواهد بود ... (زادسپرم،
فصل ۱، بند ۱۷؛ راشد محصل، ۱۳۸۵: ۳۵، ۱۶۵).

در نقل روایت ها و داستان ها از فعل سوم شخص جمع در معنی مجهول استفاده شده است و این دلالت بر آن دارد که منبع خبر، شنیده های راوی است و اطمینان گوینده کمتر است:

48) *ēdōn gōwēnd kū ēwbār ahlaw zardušt dēn ī padīrift andar gēhān rawāg be kard.*

چنین گویند که یک بار زردشت پرهیزگار دینی را که پذیرفت در جهان رواج داد ...
(ارداویراف نامه، فصل ۱، بند ۱؛ ژینیو، ۱۳۸۲: ۴۱، ۶۹).

در داستان اردشیر بابکان، چندین بار برای بیان وقایع مختلف زندگی اردشیر و اتفاقات داستان از *ēdōn gōwēnd* استفاده شده است:

49) *ēdōn gōwēnd kū andar šab frāz ō dih-ē mad.*

چنین می گویند که شب به دهی رسید (کارنامه اردشیر بابکان، بخش ۲، بند ۱۶؛ فره وشی، ۱۳۷۸: ۳۲، ۳۳ و ۹۴، ۹۵).

۳. نتیجه گیری

در زبان فارسی میانه زردشتی، دو شیوه برای بازنمایی وجه رایج بوده است: نخست وجه فعلی که در همه منابع بدان پرداخته اند و دیگر وجه جمله که با ابزارها و شیوه های گوناگونی انجام شده و در منابع چند نمونه از آنها را، مانند افعال وجهی، مصدر، صفت فعلی و برخی ادوات وجهی، معرفی کرده اند. در این مقاله، برخی مفاهیم وجهی و صورت های زبانی ای که بازنمایی آنها را بر عهده دارند، معرفی شده است. این صورت ها ابزاری برای بیان وجه جمله اند. گاهی هم وجه تنها از طریق بافت معلوم می شود. مفاهیم وجهی بی شمارند و صورت های زبانی هم که آنها را بازنمایی می کنند، گوناگونند. هر صورت زبانی تنها بر یک مفهوم وجهی دلالت ندارد، بلکه بسته به بافت می تواند برای

بازنمایی مفاهیم وجهی مختلف به کار رود. برخی مفاهیم وجهی و صورت‌هایی که در فارسی میانه بازنمایی آنها را بر عهده دارند، عبارتند از: حدس و احتمال با *pad ēd dāšan* و *sahistan*، شک و تردید با *mā agar*، قصد و میل با *pad ān menišn būdan* یا *wurrōyistan*، درخواست و خواهش با *sahistan* یا مصدر، هشدار با *niger*، فرض و تصور نامحقق با *menīdan* تشبیه و تمثیل با ادات *čiyōn* و اجازه انجام کار با *hištan* افزون بر این، از صورت‌های مختلفی مانند *az abestāg paydāg* و *ast kē* برای نشان دادن منبع خبر استفاده شده و به این طریق، میزان اعتبار و قطعیت مطلب برای مؤمنان دین معلوم شده است. برخی صورت‌های زبانی هم، مانند *ēdōn gōwēnd*، نگرش گوینده یا استنباط و ارزیابی او را در بیان خبر نشان می‌دهند. این صورت‌ها را نیز باید در شمار ابزارهای بیان وجه در فارسی میانه به شمار آورد.

یادداشتها

۱. در دینکرد پنجم نیز، تفضلی و آموزگار این عبارت را به همین صورت برگردانده‌اند:

1) *ēd čē jāmāsb az ān ī zardušt hammōg be guft ud ast ī nibišt.*

«آنچه جاماسب بنا بر آموزه‌های زردشت گفت (پیش‌بینی کرد) و برخی را نوشت (دینکرد پنجم، فصل ۳، بند ۴؛ آموزگار و تفضلی، ۱۳۸۶: ۳۶، ۳۷، ۱۸۷).

در روایت پهلوی نیز، به همین معنی به کار رفته است:

2) *u-š urwar az mōy be brēhēnīd ... u-š hamāg sardag ī urwarān andar būd bē ēw sardag, u-š pad ērānwēz frāz dād. pas ast ī murwān, ast ī pad āb ud ast ī mardōmān gyāg gyāg be burd.*

و او گیاه را از موی بیافرید ... و همه گونه گیاه در آن بود بجز یک نوع، و آن را در ایرانویج قرار داد. برخی را مرغان، برخی را آب و برخی را مردمان از جایی به جای دیگر بردند (روایت پهلوی، فصل ۴۶، بند ۱۳، ۱۴؛ Williams, 1990/1: 164-165; 1990/2: 74).

کتابنامه

الف. منابع فارسی

- آموزگار، ژاله و تفضلی، احمد. (۱۳۸۶). *کتاب پنجم دینکرد*. چاپ اول. تهران: معین.

- ابوالقاسمی، محسن. (۱۳۸۷). **دستور تاریخی زبان فارسی**. چاپ هفتم. تهران: سمت.
- اخلاقی، فریار. (۱۳۸۶). «بایستن، شدن و توانستن: سه فعل وجهی فارسی امروز». **دستور**. سال ۳. شماره ۳. صص: ۸۲-۱۳۲.
- اژه‌ای، محمدعلی. (۱۳۹۰). **مبانی منطق**. چاپ دهم. تهران: سمت.
- امیدواری، آرزو و گلغام، ارسلان. (۱۳۹۶). «بررسی گواه‌نمایی در زبان فارسی: رویکردی رده‌شناختی». **جستارهای زبانی**. سال ۸. شماره ۱. صص: ۷۹-۹۹.
- بهار، مهرداد. (۱۳۸۰). **بندهش**. چاپ دوم. تهران: توس.
- بهار، مهرداد. (۱۳۷۶). **پژوهشی در اساطیر ایران**. چاپ دوم. تهران: آگه.
- جلالیان چالستری، محمدحسن. (۱۳۹۳). «از «توان داشتن» تا «توانستن»، بحثی در نحوه ایجاد فعل غیرشخصی «توان» در زبان فارسی میانه». **زبان‌ها و گویش‌های ایرانی**. شماره ۴. صص: ۶۸-۵۵.
- خوانساری، محمد. (۱۳۸۹). **منطق صوری**. جلد دوم. چاپ چهل و سوم. تهران: آگه، دیدار.
- راستار گویوا، و. س. (۱۳۷۹). **دستور زبان فارسی میانه**. ترجمه ولی‌الله شادان. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- راشد‌محصل، محمدتقی. (۱۳۷۰). **زند بهمن یسن (تصحیح متن، آوانویسی، برگردان فارسی و یادداشتها)**. تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
- راشد‌محصل، محمدتقی. (۱۳۸۵). **وزیدگیهای زادسپرم**. چاپ دوم. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- راشد‌محصل، محمدتقی. (۱۳۸۹). **دینکرد هفتم**. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- رضایی، والی. (۱۳۹۳). «گواه‌نمایی در زبان فارسی امروز». **پژوهش‌های زبانی**. سال ۵. شماره ۱. صص: ۴۰-۲۱.
- رضایی، والی و نیسانی، مژگان. (۱۳۹۵). «تمایز گواه‌نمایی و وجهیت معرفتی بر اساس رفتار قیده‌های زبان فارسی». **پژوهش‌های زبانی**. دوره ۷. شماره ۱. صص: ۵۶-۳۷.
- ژینیو، فیلیپ. (۱۳۸۲). **اردو ویراف‌نامه (متن پهلوی، حرف‌نویسی، ترجمه متن پهلوی، واژه‌نامه)**. ترجمه و تحقیق ژاله آموزگار. تهران: معین، انجمن ایران‌شناسی فرانسه.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۸۶). **معانی**. ویرایش دوم. تهران: میترا.
- عموزاده، محمد و رضایی، حدائق. (۱۳۹۱). «بررسی مفاهیم وجهی زمان دستوری در زبان فارسی». **پژوهش‌های زبانی**. سال ۳. شماره ۱. صص: ۷۶-۵۳.
- فره‌وشی، بهرام. (۱۳۷۸). **کارنامه اردشیر بابکان**. چاپ دوم. تهران: دانشگاه تهران.

- قریب، بدرالزمان. (۱۳۷۹). «تحول وجه تمنایی به ماضی استمراری در زبانهای ایرانی». **یادنامه دکتر احمد تفضلی**. به کوشش علی اشرف صادقی. تهران: سخن. صص: ۲۴۵-۲۷۸.
- مظفر، محمدرضا. (۱۳۹۰). **منطق**. با ترجمه و اضافات علی شیروانی. جلد ۱. چاپ بیست و یکم. تهران: مؤسسه دارالعلم.
- میرفخرایی، مهشید. (۱۳۶۷). **روایت پهلوی**. تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.

ب. منابع لاتین

- Aikhenvald, A. Y. (2004). *Evidentiality*. New York: Oxford University Press.
- Brunner, Ch. j. (1977). *A Syntax of Western Middle Iranian*. Delmar-New York: Caravan Books.
- Bussmann, H. (2006 [1996]). *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*. Translated and edited by G. P. Trauth and K. Kazzazi. London and New York: Routledge.
- Bybee, J. L. (1995). "The semantic development of past tense modals in English". J. L. Bybee and S. Fleischmen (Eds.). *Modality in Grammar and Discourse*. Amsterdam: John Benjamin Publishing Co., pp: 503-517.
- Cornillie, B. (2009). "Evidentiality and epistemic modality: On the close relationship between two different categories". *Functions of language*. Vol 16. No 1., pp: 44-62.
- Durkin-Meisterernst, D. (2014). *Grammatik des Westmitteliranischen*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Jamasp-Asana, J. D. M. (1897). *Pahlavi Texts*. Bombay: Fort Printing Press.
- Lyons, J. (1972). *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge: University Press.
- Mackenzie, D. N. (1971). *A Concise Pahlavi Dictionary*. London and New York: Oxford Press.
- Palmer, F. R. (2001). *Mood and Modality*. Second Edition. Cambridge: University Press.

- Nuyts, J. (2016). "Analyses of the modal meaning". J. Nuyts and Johan van der Auwera (Eds.). *The Oxford Handbook of Modality and Mood*. Oxford: University Press. pp: 46-55.
- Pakzad, F. (2005). *Bundahišn: Zoroastrische Kosmogonie und Kosmologie*. Tehran: Center for the Great Islamic Encyclopedia.
- Perry, J. R. (2000). "Epistemic verb forms in Persian of Iran, Afghanistan and Tajikistan". L. Johanson and B. Utas (Eds.). *Evidentials: Turkic, Iranian and Neighbouring Language*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. pp: 229-257.
- Shaked, Sh. (1979). *The Wisdom of Sasanian Sages (Dēnkard VI)*. Colorado: Westview Press.
- Skjærvø, P. O. (2010). "Middle West Iranian". G. Windfuhr (Ed.). *The Iranian Languages*. London and New York: Routledge. pp: 196-278.
- Williams, A. V. (1990). *The Pahlavi Rivāyat Accompanying the Dādestān Ī Dēnīg (2 part)*. København: Kommissionær Munksgaard.